

Het nieuwe Rusland: van grote naar regionale mogendheid?

Hans van Zon

December 1991 viel de Sovjet Unie uit elkaar in 15 onafhankelijke staten. Het betekende het einde van een eeuwenlange expansie van de Russische invloedssfeer en tegelijkertijd ook het einde van een maatschappelijk experiment dat startte met de Oktoberrevolutie. Rusland moest gaan leven in de schaduw van haar voormalige status van grote mogendheid en haar positie als regionale macht consolideren. Hier worden de gevolgen van het uiteenvallen van het Sovjet imperium voor de internationale positie van Rusland onderzocht en bezien we hoe en met welke resultaten Russische regeringen hun buitenlandse invloed hebben proberen te versterken. Alhoewel sinds het aantreden van president Poetin (2000) de sociaaleconomische en politieke situatie van Rusland zich heeft gestabiliseerd, heeft dit niet geleid tot een versterking van Russische invloed. Integendeel, Rusland is militair zwakker, terwijl *soft power* niet ontwikkeld is. Dat laatste blijkt in het bijzonder in haar voormalige invloedssfeer.

Implosie en afnemende invloed

De rol van een natie in het internationale systeem is op de eerste plaats afhankelijk van haar economische en militaire macht en de bereidheid en vaardigheid om die macht te gebruiken. Al voor 1991 bereidde de Sovjet geheime dienst in het geheim het uiteenvallen van de Sovjet Unie en het invoeren van het kapitalisme voor door het systematisch plunderen van de schatkist en het sluizen van een fortuin naar het Westen.¹ Al voor 1991 moest President Gorbatsjov bij zijn voormalige vijanden, met name Duitsland, bedelen om materiële steun. Na het uiteenvallen van de Sovjet Unie waren hoge functionarissen van de communistische partij (die al snel verboden werd) en geheime diensten het beste geplaatst om in de privatiseringsgolf van

Rusland kan gekarakteriseerd worden als een oligarchie die geleid wordt door de veiligheidsdiensten.

de jaren negentig zich van de belangrijkste ondernemingen meester te maken.

Een deel van de oude Nomenklatura, aangevuld met nieuwe ondernemers, maakte gebruik van netwerken uit Sovjet tijden, en vormde zo de nieuwe elite van Rusland. Het nationale belang stond niet op de eerste plaats maar het belang van hun eigen coterie. Essentiële staatsfuncties, zoals belastingheffing en geweldsmonopolie, werden van binnen af ondermijnd. In de jaren negentig was Rusland op weg een gefaalde staat te worden. Voor de meeste Russen stonden de jaren negentig niet gelijk met de komst van democratie maar met de plundering van het land en het ineensinken van de Russische industrie en levensstandaard. Criminele netwerken maakten zich meester van bedrijven en bureaucratie. Alcoholisme nam weer toe en droeg bij tot een sterke daling van de levensverwachting die voor mannen beneden de zestig jaar kwam. Het geboortecijfer daalde tot 1,5 terwijl 2,1 nodig is om geen natuurlijke bevolkingsafname te hebben. Hele delen van Rusland raakten ontvolkt.

Sinds midden jaren negentig deden oligarchen wat zij wilden; zij bepaalden het regeringsbeleid. Verkiezingen werden gemanipuleerd alhoewel hierover nauwelijks werd bericht in de Westerse pers. Zo kon Jeltsin de presidentsverkiezingen in 1996 winnen ondanks het feit dat alle opiniepeilingen uitwezen dat hij uiterst onpopulair was (een populariteitscore van zes procent). Wel konden oppositionele bladen hun stem laten horen alhoewel vele journalisten in de jaren negentig, zoals ook later, vermoord werden.

Oligarch Boris Berezovski was in 1998 de belangrijkste man achter president Jeltsin. De Russische regering voerde een pro-Westerse politiek. De Russische regering werd in het doorvoeren van haar schoktherapie geadviseerd door vanuit de VS ingevlogen raadgevers die daar vaak ook zelf garen bij sponnen. Het leek erop alsof Rusland in de kapitalistische wereldeconomie geïntegreerd zou worden waarbij Westerse ondernemingen vrij spel in Rusland zouden krijgen.

Maar de invloed van Rusland nam af, niet alleen als gevolg van de desintegratie van de staat maar ook vanwege haar afnemend economisch gewicht. De Russische leiders leken gepreoccupeerd met het verdelen van de buit en minder met het welzijn van de natie. Het kwam zelfs zover dat Rusland dreigde uiteen te vallen. Eind jaren negentig gingen steeds meer regio's hun eigen weg en sommige van die regio's gingen hun eigen belastingen heffen, waaronder invoer en uitvoerrechten. Deze trend werd omgebogen met het aan de macht komen van Vladimir Poetin, eerst als eerste

minister (1999) vervolgens als president (2000- 2008).

Een van de eerste stappen was het inperken van de macht van de oligarchen. Zij konden doorgaan met het plunderen van het land, op voorwaarde dat zij zich niet met oppositionele activiteiten bezighouden. Dit leidde tot de emigratie van enkele oligarchen en tot de arrestatie van Chodorkovski (oktober 2003) die, onder andere, ook bezig was met een fusie van zijn oliebedrijf Yukos met het Amerikaanse Exxon.²

De geheime dienst die onder Jeltsin ontmanteld was en opgedeeld in een reeks verschillende organisaties, werd door Poetin, die zelf voor de geheime dienst gewerkt had, in ere hersteld. De FSB-elite confisqueerde heel wat eigendommen, en zij transformeerde in een economische elite die een symbiose vormde met de resterende oligarchen en criminele netwerken. Ook opteerde Poetin voor een soort nationaal kapitalisme met protectionistische maatregelen en de renationalisatie van enkele industrieën. Dit zou een tijdelijke strategie zijn omdat in 2009 weer begonnen werd met een grootscheeps privatiseringsprogramma.

Poetin centraliseerde weer macht in het Kremlin. Desintegratietendensen werden gekeerd. Het begon al vlak voor hij president werd met het starten van de tweede Tsjetsjeense oorlog (26 augustus 1999 - 16 april 2009), vanwege vermeende betrokkenheid bij het opblazen van appartementen in Moskou.³ Hij benoemde weer regionale gouverneurs in plaats van deze te laten kiezen. Regionale autonomie verminderde, formeel althans. Toch is Rusland geen autocratie geworden. Rusland consolideerde een soort feodalisme waarbij de ondergeschikte autoriteiten loyaliteit beloofden in ruil voor een grote manoeuvreerruimte. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar

in Tsjetsjenië waar de door het Kremlin benoemde en gesteunde Kadirov sluipenderwijs de sjaria invoerde. Nu is het heel moeilijk voor vrouwen om zonder hoofddoek in Grozny over straat te lopen. Gedurende de Ramadan zijn alle restaurants gesloten. Tatarstan heeft minder publiciteit gekregen maar ook daar hebben regionale autoriteiten een aanzienlijke mate van bewegingsvrijheid.

Aan de andere kant is regionale ongelijkheid ook sinds 2000 sterk toegenomen. Hoe een enorm land bij elkaar te houden waarin ontwikkelingsniveaus verschillen van Pools/Slovaaks, zoals Moskou, tot Afrikaans, zoals in de Noordelijke Kaukasus met werkloosheidspercentages van bijna 50 procent. En in dat gebied is nog steeds sprake van een bijna oorlogssituatie waarbij gewapende bendes de straten beheersen.

De vrije val van de Russische economie onder president Jeltsin werd gekeerd onder president Poetin. Dit was niet op de eerste plaats te danken aan het economische beleid maar vooral aan stijgende olieprijsen. Dit leidde niet tot een sterkere economische basis. Investeringsniveaus bleven laag (investerings als percentage van het BNP waren 19,8 procent in Rusland tegen 48,8 procent in China - 2010). Vooral door corruptie is investeren erg kostbaar. De aanleg van een kilometer weg kost in Moskou gemiddeld 51,7 miljoen dollar per km, maar in China 2,2 miljoen en in de Europese Unie 6-7 miljoen dollar (*Business New Europe*, 6 October 2010). Zo werd besloten dat een Franse onderneming de nieuwe snelweg van Moskou naar St Petersburg aan moet leggen. Overigens is de gehele infrastructuur onderontwikkeld en dateert nog goeddeels van voor de jaren tachtig. Ook het machinepark in industriële ondernemingen is sterk verouderd. Olie dollars werden dus niet aangewend om de economie te moderniseren.

Maar vanaf 2000 tot 2009 steeg de levensstandaard voor de meeste Russen wat onder andere tot uitdrukking kwam in een grote populariteit van Poetin en later ook president Medvedev (2008 - ...). Deze grote populariteit van de leiders gaat samen met een grote ontevredenheid onder de bevolking. Mensen klagen over de inflatie en lage levensstandaard. Vijftig tot zestig

procent van de bevolking besteed meer dan 50 per cent van hun inkomen aan voedsel (*Russia Profile*, 1 augustus 2011). Een derde van de bevolking heeft alleen geld voor voedsel. Bovendien neemt sinds 2009 het inkomen van het grootste deel van de bevolking weer af.

De inkomensongelijkheid is onder Poetin en Medvedev verder toegenomen. De top tien oligarchen bezitten in 2009 139 miljard dollar (*Financial Times*, 3 februari 2011) en geen stad ter wereld telt zoveel miljardairs als Moskou. Deze grote en toenemende inkomensongelijkheid ondermijnt de legitimiteit van het regime.

Rusland kan gekarakteriseerd worden als een oligarchie die geleid wordt door de veiligheidsdiensten. Veel overheidsbanen zijn te koop. Corruptie ondermijnde ook onderwijs en gezondheidszorg.

Militair erfde Rusland het grootste deel van het nucleair potentieel en Rusland is nog steeds permanent lid van de UN-Veiligheidsraad (met vetorecht) en is lid geworden van de G-8. Toch is Rusland militair erg zwak met een uiterst laag moreel onder de slecht behandelde soldaten. De militaire zwakte bleek ondermeer in de twee Tsjetsjeense oorlogen en de Georgisch-Russische oorlog (2008).

In de twintig jaar sinds het uiteenvallen van de Sovjet Unie heeft Rusland zich dus niet tot een sterke staat kunnen ontwikkelen.

Betrekkingen met het Westen

Alhoewel de secretaris-generaal van de NAVO in 1989, nadat de Sovjet Unie toegelaten had dat haar bondgenoten hun eigen weg zouden gaan, aan Gorbatsjov beloofde dat de NAVO niet uit zou breiden, gebeurde dit toch met een reeks Centraal- en Oost-Europese landen, zelfs met de Baltische staten die eerder deel uitmaakten van de Sovjet Unie. Toen Rusland de Verenigde Staten bijstond in de oorlog in Afghanistan (vanaf 2001, onder andere logistieke steun) kreeg Rusland daar niets voor terug. Nog recentelijk steunde Rusland de VS in haar sanctiebeleid ten aanzien van Iran en besloot af te zien van de leverantie van militair materieel en olieproducten. Dit was zeker niet in het belang van Rusland

dat traditioneel goede betrekkingen met het strategisch belangrijke Iran had.

Rusland is ook gefrustreerd door het opzeggen door de VS van het Anti-Ballistische-Rakettenverdrag, het oprichten van een Amerikaans antiraketsysteem vlak bij haar grenzen en het gebrek aan steun bij de lidmaatschapsaanvraag van de Wereld Handels Organisatie, waarbij Rusland het enige grote land is dat nog niet lid is, 18 jaar na de lidmaatschapsaanvraag. Overigens lijkt Rusland medio november 2011 dicht bij lidmaatschap te zijn nadat Georgië, dat dit tegenhield, door de Europese Unie onder scherpe druk is gezet.

De reset van de Amerikaans-Russische relaties kort na het aantreden van Obama als president van de VS heeft weliswaar geleid tot een normalisatie van de betrekkingen maar niet tot een fundamentele wijziging van de Amerikaanse politiek ten aanzien van Rusland.

Toen getracht werd ook Georgië en Oekraïne lid te laten worden van de NAVO, stootte dit op hevig verzet van Rusland. Het is mede aan de Georgische president Saakjvili te danken dat dit plan niet doorgezet werd nadat hij Zuid-Ossetië in augustus 2008, tijdens de opening van de Olympische Spelen, aanviel. Dat Georgië de Russisch-Georgische oorlog begon en niet Rusland werd later door Westerse leiders erkend maar vrijwel de gehele Westerse pers schotelde de Georgische versie van de gebeurtenissen voor.⁴ Dit heeft natuurlijk niet tot de populariteit van Rusland in het Westen bijgedragen. Dat gold ook voor de gasoorlogen tussen Oekraïne en Rusland waarbij na onenigheid over de gasprijs en het niet betalen van de gasrekening Gazprom aankondigde niet meer aan Oekraïne te willen leveren. Dit had tot gevolg dat Oekraïne ongeoorloofd voor West-Europa bestemd gas aftapte. Vervolgens draaide Gazprom voor korte tijd de gehele gaskraan dicht (tachtig procent van het voor West-Europa bestemde gas stroomde via Oekraïne). Ook dit is in de Westerse pers goeddeels op het conto van Rusland geschoven. Zo kon in het Westen het beeld ontstaan van een autoritair Rusland dat met dwangmiddelen haar wil aan andere landen oplegde. Breed werd uitgemeten hoe West-Europa in de greep, via energieafhankelijk-

heid, van Moskou zou komen. Dit beeld is sterk overdreven.

Het probleem is niet zozeer dat Rusland Europa zou kunnen chanteren met gasleveranties (een kwart voor het door de EU geconsumeerde gas wordt geleverd door Gazprom) maar het openbreken van de Russische energiemarkt voor Westers kapitaal. In een periode van toenemende energietekorten wordt de globale strijd om toegang tot energievoorraden steeds scherper. Rusland is voor het Westen vooral van belang vanwege haar minerale rijkdom. Bijvoorbeeld, een vijfde van de globale gasvoorraden bevindt zich in Rusland. Rusland is nu de belangrijkste olieproducent ter wereld.

Via het EU-energiecharter probeert de EU Gazprom te dwingen zich te conformeren aan EU-normen die competitie veronderstellen en ook scheiding van controle over productie en pijpleidingen.

Rusland wil af van het Oekraïense vermogen om 80 procent van de Russische gasleveranties naar West-Europa stil te leggen (de andere 20 procent liep tot 2011 via Wit-Rusland). Vandaar dat Gazprom druk uitoefent op Oekraïne om controle over het gaspijpleidingensysteem in Oekraïne op te geven in ruil voor prijsconcessies. Maar Oekraïne wil hier niet aan omdat zij zo een strategische troefkaart uit handen zou geven. Daarom zijn Rusland en Gazprom er toe overgegaan om alternatieve pijpleidingen te ontwikkelen die Oekraïne ontwijken. Intussen is North Stream, een pijpleiding die Rusland direct met Duitsland

verbindt en waarin behalve Gazprom (met 51 procent) ook het Nederlandse Gasunie (9 procent), het Franse GDF Suez de France (9 procent) en Duitse ondernemingen (31 procent) deelnemen, geopend (november 2011). Als ook de parallelle pijplijn geopend wordt, zal North Stream 225 miljard m³ gas per jaar kunnen transporteren. Via het Oekraïense net moet volgens het huidige contract tot 2019 110 m³ jaarlijks lopen. Het betekent dat Oekraïne haar troefkaart in onderhandelingen met Rusland over de gasprijs verliest. De aanleg van North Stream heeft tot protesten geleid van het anti-Russische blok in de EU omdat Russische leveranties aan sommige Centraal-Europese landen nog steeds door Gazprom onderbroken kunnen worden zonder dat dit gebeurt met gasleveranties aan West-Europa. Pogingen om South Stream, een pijpleiding die moet gaan lopen tussen Rusland en de Balkan, worden gefrustreerd door tegenwerking van Turkije (de leiding zou onder de Turkse territoriale wateren in de Zwarte Zee moeten lopen).

Rusland heeft tot op zekere hoogte Westerse investeringen in de energiesector nodig, op de eerste plaats voor wat betreft technologische kennis maar ook voor wat betreft kapitaal. Zo schat de Russische regering dat tot 2030 224 miljard dollar nodig is om olie- en gasvoorraden in de poolzee te ontginnen (*Moscow News*, 27 oktober 2011). Alhoewel Russische oliemaatschappijen en Gazprom zwemmen in het geld, is er veel te weinig geïnvesteerd in de productie-infrastructuur. Gazprom en oliemaatschappijen gaven er de voorkeur aan ondernemingen in het buitenland aan te kopen en

geld te sluizen naar haar eigenaars dan te investeren. Ook zit de Russische regering op internationale reserves ter waarde van 495 miljard dollar (*Russia Profile*, 2 november 2011). Maar Rusland wil samenwerking met Westerse oliemaatschappijen onder haar voorwaarden. Rusland wil de controle over deze strategische sector niet opgeven. En hier ligt een probleem.

Een ander probleem was ook dat Rusland zich onafhankelijker maakte van het IMF en ook niet meer volledig de 'Washington Consensus' deelde. In 1998 had het IMF nog een bedrag van 20 miljard dollar aan Rusland gegeven, om de roebel te ondersteunen, een bedrag dat onmiddellijk op privérekeningen in New York werd overgemaakt. Kort daarop ging Rusland failliet. Sinds het aan de macht komen van Poetin hoedde Rusland zich ervoor om afhankelijk van het IMF te worden.

Binnen de EU werd het blok van virulent anti-Russische landen met de oostelijke uitbreiding snel groter. Vooral Groot-Brittannië en Polen speelden een rol in het consolideren van dit blok. Duitsland, met haar grote economische belangen in Rusland, was meer bereid tot samenwerking met Rusland.⁵

Alhoewel de Russische elite erg op Europa georiënteerd is en haar kinderen en geld graag naar Europa stuurde, werd de teleurstelling in de opstelling van Europese landen, in het bijzonder de EU, steeds groter. De toenemende isolering van Rusland ten aanzien van de ontwikkelde kapitalistische landen is echter ten dele ook te wijten aan de weinig diplomatieke opstelling van Russische leiders.

Ook de Japanners werden de voet dwarsgezet met het eerste bezoek van een Russisch leider aan een van de Koerilleneilanden die na de Tweede Wereldoorlog door de Sovjet Unie toegeëigend werden (president Medvedev, augustus 2010). Zo is er nog steeds geen uitzicht op een vredesverdrag tussen beide landen terwijl de Japanse betrokkenheid bij de exploitatie van Sibेरische rijkdommen op een heel laag pitje staat.

Integratie in de wereldeconomie

In Rusland kwam geen nationaal innovatiesysteem tot ontwikkeling waarin kennis en vaardigheden van de bevolking ontwikkeld en ook daadwerkelijk gebruikt worden en omgezet in innovatief potentieel. IT-specialisten werken nu veelal of in Rusland voor Westerse ondernemingen of emigreren naar het Westen. Dit geldt ook voor veel andere vakgebieden. Vliegtuingenieurs die vroeger aan Iljoesjins en Toepolevs werkten, werken, onder andere, nu voor een dependance van Boeing in Moskou. Overigens worden de laatste jaren meer en meer Boeings geïmporteerd en steeds minder passagiersvliegtuigen in Rusland geproduceerd.⁶

De brain drain die sinds 1991 miljoenen naar het Westen dreef (80000 wetenschappers en hoog opgeleide vakmensen vertrokken alleen al begin jaren negentig naar het Westen, *Ria Novosti*, 2 november 2010), had natuurlijk een desastreuze invloed op het economische ontwikkelingspotentieel. In Rusland zelf nam het aantal wetenschappers af van 1 225 000 in 1991 tot 376 000 in 2010. Het aantal toegekende patenten daalde sterk. Volgens de World Intellectual Property Indicators (2011) stond Rusland op plaats 8 bij patentaanvragen (29 176 in totaal voor 2008), nog voor Nederland (25 927) maar ver achter China met 203 481 aanvragen.

In termen van integratie in de wereldeconomie kan Rusland op weinig successen bogen.

In 2010 was Rusland op de zestiende plaats op de wereldranglijst voor instroom van buitenlandse directe investeringen nog achter Nederland (plaats 6), China (8), Brazilië (12) en Mexico (14). We moeten hier ook rekening houden met het feit dat veel van de buitenlandse investeringen afkomstig zijn uit belastingparadijzen, zoals Cyprus, waar Russen hun (illegale) kapitaal hebben staan. Ook waren de netto internationale kapitaalsbewegingen vaak negatief. Alleen gedurende de jaren 2006 en 2007 kende Rusland een positieve balans van netto kapitaalsbewegingen. In 2008 stroomde er netto 190,6 miljard dollar het land uit, in 2009 86,5 miljard dollar en in 2010 49,5 miljard dollar. Hiermee zijn niet meegerekend illegale kapitaalexport,

welke in 2010 op meer dan 37 miljard dollar wordt geraamd. In 2011 wordt de totale kapitaalsvlucht op 70 miljard dollar geschat wat gelijk is aan 5 procent van het BNP (AP, 1 november 2011).

Ook voor wat betreft export scoort Rusland niet erg goed. Rusland is op de wereldranglijst op plaats 10, nog achter Nederland (6), maar voor Canada (11). Exporten bestaan voor 86,4 procent uit brandstoffen en grondstoffen (2009). Dit veroorzaakt grote fluctuaties in de waarde van de buitenlandse handel. Toen in 2009 de export van olie, in waarde, daalde, veroorzaakte dit een daling van de waarde van de Russische exporten ten opzichte van 2008 van 35,5 procent; de importen daalden met 37,3 procent (Gosstat).⁷

Bovenstaand beeld contrasteert met bronnen die een heel goed cijfer aan Rusland geven. Goldman Sachs, de *New York Times* en IMF geven aan dat het aandeel van Rusland in het globale BNP toenam tussen 2000 en 2008 van 0,8 procent tot 2,0 procent. Velen wijzen ook op de hoge groeicijfers van het Russische BNP sinds 2000. Zo wordt Rusland ingedeeld bij de opkomende mogendheden (BRIC, dat zijn Brazilië, Rusland, India en China). Maar dit is misleidend. Zo geeft hetzelfde IMF elders (World Economic Outlook, dataset) aan dat het aandeel van Rusland in het globale BNP (bijgesteld naar koopkrachtpariteit) eerst afnam van 5,66 procent in 1990 (Russische deelrepubliek) naar 2,67 procent in 2000, naar 3,0 procent in 2010.

Relaties met GOS

De 15 deelrepublieken van de voormalige Sovjet Unie vormden economisch, sociaal en politiek een geheel. Grenzen bestonden alleen op papier. Maar het uiteenvallen van de Sovjet Unie betekende een plotselinge breuk in de diepgaande arbeidsdeling die economisch heel veel schade heeft berokkend. Plotseling ontstonden er heel veel handelsbarrières. Ineens konden ook fabrieken goedkoper en beter in het Westen afzetten in plaats van in het gebied van de GOS (de Gemeenschap van Onafhankelijke Staten, de los aan elkaar hangende organisatie van voormalige republieken van de Sovjet Unie). Dit had ook te maken met het feit dat betalingsdiscipline binnen de GOS vaak heel laag was. Dit heeft er toe geleid

dat voor alle GOS-landen de handelsrelaties met de landen van de voormalige Sovjet Unie snel in belang afnamen. Nu heeft slechts 15,5 procent van de export van Rusland betrekking op de GOS en 13,0 procent van de import (2009). Vrijwel al die handel is met Wit-Rusland, Kazakstan en Oekraïne. De Russische export naar Nederland (12,0 procent van totale export in 2009) en Duitsland (6,2 procent) is nu veel belangrijker dan de export naar Oekraïne (4,6 procent). De EU is in termen van handel en investeringen veruit de belangrijkste partner geworden.

Het sinds 2000 nieuwe beleid heeft niet geleid tot het helen van breuken. Integendeel, de relaties met een reeks van voormalige deelrepublieken zijn nu veel slechter dan eind jaren negentig. Oekraïne is een duidelijk voorbeeld.

Natievorming zet een dynamiek in werking die vaak van buitenaf moeilijk te beïnvloeden is. In Oekraïne leidde dit tot de vorming van een Oekraïense elite die haar positie economisch en politiek moest consolideren, ook op het internationale vlak. Tot de Oranjerevolutie (2004) leidde dit tot een multivector buitenlandse politiek die relaties met het Westen en Rusland trachtte te balanceren. Rusland kocht invloed middels goedkope gasleveranties

waarbij Oekraïense tussenpersonen en de president veel verdienden. Met de Oranjerevolutie en een pro-Westerse wending in de buitenlandse politiek veranderde dit en conflicten over de gasprijs verscherpten. Maar ook na het aantreden van President Janoekovitsj (2009), die gewonnen had op een programma dat verbetering van de betrekkingen met Rusland beloofde, stond er weer een conflict over de prijs van het gas. De Oekraïense regering wilde de prijsafspraken die de Oranjeregering onder eerste minister Timosjenko in januari 2009 gemaakt had, niet nakomen en eiste herziening van het contract dat uitging van een geleidelijke overgang naar wereldmarktprijzen. De regering verklaarde dit verdrag onrechtmatig omdat eerste minister Timosjenko zonder de regering hierbij te hebben geraadpleegd het verdrag had ondertekend. Daarom werd Timosjenko tot zeven jaar cel veroordeeld, een zet die door velen in Rusland gezien is om Russische eerste minister Poetin te treffen. Het verslechterde ook de relaties met de EU.

Ook de Donetskklan, waaruit de president voortkwam en die gebaseerd is in het Russisch sprekende en aan Rusland grenzende Donbass, bleek een onafhankelijke positie ten aanzien van Rusland na te streven, waarbij bedacht moet worden dat er concurrentie ontstaan was tussen Russische oligarchen en die uit Donetsk over enkele Oekraïense sleutelbedrijven. Duurder Russisch gas betekent ook slechtere concurrentiepositie van het Oekraïense staal en chemiebedrijven ten aanzien van hun Russische concurrenten. Overigens krijgt Oekraïne nog steeds gas dat goedkoper is dan het aan Polen, Hongarije en Roemenië geleverde gas. Ook krijgt Oekraïne een korting verband houdende met het verlengen van het verdrag dat een Russische vlootbasis in het Oekraïense Sebastopol (Krim) mogelijk maakt.

Invloed in Oekraïne wordt in Rusland als essentieel gezien. Traditioneel viel Oekraïne, waar de helft van de bevolking thuis Russisch spreekt, onder Moskou's invloed, en hereniging van Wit-Rusland, Kazakstan (met een grote Russische minderheid en van groot strategisch belang) en Oekraïne onder Russische hegemonie wordt als een kernpunt in de buitenlandse politiek gezien. Vanuit Russisch perspectief zou economische integratie met genoemde landen

ook een enorme synergie teweegbrengen die een deel van de voormalige arbeidsdeling in Sovjettijden zou kunnen herstellen. Bijvoorbeeld, de vliegtuigindustrie van Oekraïne en Rusland waren vroeger volledig geïntegreerd.

Maar zelfs in de betrekkingen met het autoritaire Wit-Rusland onder president Loekasjenko zijn er recentelijk problemen ontstaan. Ook Wit-Rusland wilde minder voor Russische gasleveranties betalen vooral gezien de precaire economische situatie in het land. Wit-Rusland zocht recentelijk zelfs toenadering tot de EU en het IMF.

Niet alleen de betrekkingen met Wit-Rusland en Oekraïne zijn nu veel slechter dan in 2000, toen Poetin als president aantrad. We refereerden eerder aan het conflict met Georgië. In Centraal-Azië hebben de VS militaire bases gevestigd, vooral sinds het begin van de oorlog in Afghanistan. Ook de invloed van China is recentelijk in die regio toegenomen, en voorzien is dat grote hoeveelheden gas en olie naar China geëxporteerd gaan worden. In Centraal-Azië concurreren nu Rusland, China en de VS om invloed.

Rusland had daar een goede uitgangspositie. In 1991 waren de Centraal-Aziatische landen verre van klaar voor onafhankelijkheid. Kirgizië, Turkmenistan, Oezbekistan en Kazakstan kregen eerst in Sovjettijden een geografische uitdrukking en eerst in de 20ste eeuw werden onder Sovjet auspiciën nationale elites gevormd. Toch speelden Russen daar een leidende rol in economie en samenleving. Maar nu wonen, behalve in Kazakstan, nog maar weinig Russen in Centraal-Azië. Maar *soft power* zou door Rusland in principe makkelijk tot gelding kunnen worden gebracht door de nauwe culturele banden. Alle elites zijn vloeiend in Russisch en in veel opzichten waren zij in hun natievorming afhankelijk van Russische hulp. Grensbewaking werd in sommige van die landen door Russische troepen verzorgd.

Meer dan andere deelrepublieken hadden de Centraal-Aziatische landen onder het uiteenvallen van de Sovjet Unie te lijden. Meer dan elders stortte daar de productie in. Daar is de armoede het grootst en meest wijd verbreid. Via Centraal-Azië wordt het grootste deel van de Afghaanse

opiumproductie richting Rusland en Europa getransporteerd.

Door de relatieve zwakte van haar elites waren die landen ook makkelijk te beïnvloeden door andere mogendheden. De sultanistische regimes in de regio zijn makkelijk te koop. Op de achtergrond speelt de ontdekking van grote gas- en olievoorraden in de regio.

Rusland probeert een verenigende rol te spelen middels regionale organisaties. De GOS (Gemeenschap van Onafhankelijke Staten) bleek een lege huls te zijn. Nu wordt er geprobeerd om via het uitbouwen van een douane-unie, gecreëerd op 1 januari 2010, een Euraziatische Unie met supranationale bevoegdheden in januari 2012 te creëren. Opmerkelijk is dat de eerste ministers van acht GOS-landen, waaronder Oekraïne, te kennen hebben gegeven toe te willen treden tot de Euraziatische Economische Unie (Oezbekistan, Azerbeidzjan en Turkmenistan treden naar verwachting ook nog toe). Overigens moeten de details van de Unie, onder andere welke goederen onder het vrijhandelsregime vallen, nog worden uitgewerkt. Ook moet de overeenkomst nog door alle parlementen worden goedgekeurd. Gezien het enorme overwicht van Rusland zullen de andere deelnemende landen met grote terughoudendheid supranationale bevoegdheden aan deze Unie toekennen.

Er is ook nog de Organisatie voor Collectieve Veiligheid (1992) waarin naast Rusland ook Wit-Rusland, Kazakstan, Armenië, Kirgizië, Oezbekistan en Tadzjikistan deelnemen. Het gaat hierbij om samenwerking op militair vlak en bijstand in geval van aanval van buiten het gebied.

Het gebied van de voormalige Sovjet Unie is vooral een geostrategisch belangrijk gebied. Het is vooral een instabiel gebied met vele (potentiële) conflicten. Ook moet bedacht worden dat de grenzen van Rusland overal moeilijk verdedigbaar zijn. Economisch is het inmiddels voor Rusland van minder belang geworden. Maar van groot belang zijn de 15 miljoen Russen die nu in die deelrepublieken wonen. Vaak vormen zij een gediscrimineerde groep en Rusland voelt zich geroepen de belangen van die Russen te verdedigen.

Dat gebeurde bijvoorbeeld toen Transdnjestrië, met 30 procent Russen (van de 537 000 inwoners), zich afscheidde van Moldavië. Het behoort nu tot een van de vier feitelijk 'onafhankelijke' gebieden binnen het gebied van de voormalige Sovjet Unie die door de internationale gemeenschap niet als staten worden erkend (Nagorno-Karabach, Zuid-Ossetië, Abchazië en Transdnjestrië).

Relaties met China

China transformeerde in korte tijd van voornaamste bondgenoot van de Sovjet Unie (jaren vijftig) tot grootste vijand (1969, op de rand van oorlog). Sinds het uiteenvallen van de Sovjet Unie en de overgang naar het kapitalisme van communistisch China zouden ideologische overwegingen geen splijtzwam meer moeten zijn. Ook grensgeschillen zijn bijgelegd. Dit zou moeten leiden tot een opbloei van economische relaties omdat er een grote complementariteit lijkt te bestaan. Het vooruitstomende volkrijke en energiearme China is gelegen naast het energierijke en bijna lege Siberië. Het ontvolkende Siberië dat zich door Moskou verlaten voelt, lijkt baat te kunnen hebben bij intensievere relaties met China. China kan de drijvende kracht worden achter de ontwikkeling van Siberië.⁸ Al veel Chinezen hebben zich in Siberië gevestigd. En hier ligt nu juist een probleem. In veel opzichten lijken de Russische leiders China als een potentiële concurrent te zien. Dit is heel duidelijk in Centraal-Azië waar de Chinese invloed recentelijk is toegenomen en waar de Chinezen azen op gas en olie. Dit gaat ten koste van Russische invloed.

Evengoed is er toenemende samenwerking. Bijvoorbeeld in het kader van de Shanghai samenwerking, opgericht in 2001, waarin Rusland, China, Kazakstan, Oezbekistan, Kirgizië Tadzjikistan en China samenwerken op economisch gebied.⁹ Er worden ook olie- en gasleidingen aangelegd van Rusland naar China. Maar dit gaat heel moeizaam en ook hier, zoals met Oekraïne en Wit Rusland, zijn geschillen over de prijs.

Ondanks de energierijkdom van Rusland, is Rusland slechts de achtste olieleverancier van China. Saoedi-Arabië is de belangrijkste olieleverancier van China. Rusland denkt dat ze met haar enorme gas- en olievoorraden een troef heeft in

onderhandelingen met China. Maar de moeizame onderhandelingen met Rusland hebben de Chinezen in de richting van andere Aziatische en ook Afrikaanse partners geduwd. Rusland wilde ook niet de meest geavanceerde wapensystemen naar China exporteren. China is nu Rusland gaan verdringen in haar traditionele afzetmarkten van wapens.

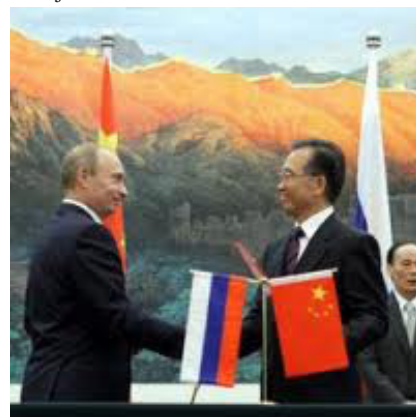
Vooruitzichten

Rusland voelde zich in veel opzichten de opvolgerstaat van de Sovjet Unie die een supermacht was. Rusland erfde het grootste deel van het nucleair potentieel. Maar economisch en ook militair is het nieuwe Rusland een schaduw van de voormalige Sovjet Unie. Het beeld van een opkomend en assertief Rusland, lid van de dynamische groep van BRIC-anden is misleidend zoals ook het beeld van Rusland dat met energieleveranties haar wil aan Europa op wil leggen.

Rusland is een zwakke staat, economisch, politiek en militair.

Het karakter van het nieuwe regime, een corrupte kleptocratie, was niet bevorderlijk voor het voeren van een consistente buitenlandse politiek gericht op het bevorderen van Russische belangen.

Het zwaartepunt van de economische betrekkingen is verschoven van het gebied van de voormalige Sovjet Unie naar de EU. Alhoewel de laatste drie jaar een toenemende nadruk ligt op een verenigende rol in het gebied van de voormalige Sovjet Unie kan Rusland op weinig successen bogen. Relaties met de meeste lidstaten van de Gemeenschap van Onafhankelijke Staten zijn nu aanzienlijk slechter dan in 1991 of bij het aantreden van President Poetin

(2000). De relaties met de opkomende mogendheden in Oost-Azië zijn weinig ontwikkeld alhoewel hier een enorm potentieel ligt.

In de wereldeconomie neemt Rusland een marginale positie in en het ziet er niet naar uit dat hier snel verandering in zal komen, ondanks recente economische groei gerelateerd aan hogere energieprijzen.

Noten:

¹ Gedurende de jaren tachtig begonnen elementen binnen de Nomenklatura op massale schaal staatseigendom toe te eigenen. Het begon met de wet op de coöperatieven (1988) die het mogelijk maakte door middel van private commerciële ondernemingen staatsbedrijven uit te melken. In oktober 1990 werd een netwerk van geheime KGB handelsfirma's gecreëerd. Volgens een commissie van het Russische parlement maakte van 1989 tot 1991 het hoofddirectoraat van de KGB op zijn minst 60 ton goud, 150 ton zilver, 8 ton platina en tussen 15 en 50 miljard dollar over naar het Westen. President Gorbatsjov tekende 23 augustus 1990 een geheim decreet dat de creatie van een onzichtbare economische structuur mogelijk maakte dat diende om allerlei Sovjet rijkdommen te verbergen. Al in 1990 creëerde de Sovjet Centrale Bank de off-shore firma FI-MACO teneinde fondsen van de Centrale Bank naar het Westen te sluizen (zie Leach, J.A., ed., *Russian Money Laundering: Congressional Hearings*, Diana Publishing, 2000).

² In het gezaghebbende Amerikaanse tijdschrift *Foreign Affairs* werd Chodorkovski in 2000 door Wolosky, van de *National Security Council*, beschuldigd van medeplichtigheid aan moord en het onttrekken van een bedrag van ongeveer 800 miljoen dollar, gedurende 1999, van Yukos, door transfer pricing waarbij olie ver beneden de marktprijs aan shell companies in belastingparadijzen werd verkocht (S. Wolosky, "Putin's Plutocratic Problem", *Foreign Affairs*, March-April, 2000).

³ Als reden voor de tweede oorlog in Tsjetsjenië werd de ontploffing van vijf appartementsgebouwen, tussen 31 augustus en 13 september 1999, gebruikt waarvan Tsjetsjenen de schuld kregen. Er zijn aanwijzingen dat de geheime dienst er bij betrokken was. Alerte bewoners betrapten 's nachts twee mannen die enkele zakken explosief materiaal, dat alleen door militairen werd gebruikt, in de kelder van een groot appartementsgebouw zetten. Later bleken het KGB agenten te zijn die onmiddellijk werden vrijgelaten. Het zou om een oefening gaan (zie o.a. *Moscow*

News; 14 januari 2004 en 19 mei 2005). Twee leden van de onafhankelijke commissie die deze ontploffingen onderzochten, beide parlementsleden, zijn vermoord, een ander gevangengezet terwijl een vierde bij een auto-ongeluk om het leven kwam. Een belangrijke getuige, Michael Trepasjkin, werd gearresteerd en gevangengezet kort voordat deze zou getuigen voor genoemde commissie.

⁴ Rusland heeft zeker ook bijgedragen tot de oplopende spanningen, bijvoorbeeld door massaal Russische paspoorten uit te delen aan inwoners van Zuid-Ossetië en Abchazië. Deze gebieden waar Georgië al voor het uiteenvallen van de Sovjet Unie etnische zuiveringen probeerde door te voeren, waren al vanaf 1991 in feite niet meer effectief bestuurd door Georgië.

⁵ Overigens zijn de Russisch-Poolse relaties, sinds het aanbieden van Russische verontschuldigheden voor het vermoorden van duizenden Poolse officieren in Katyn tijdens de Tweede Wereldoorlog, aanzienlijk verbeterd.

⁶ De firma Russian Technologies plaatste een order van 50 Boeing vliegtuigen ter waarde van 4 miljard dollar (*Der Spiegel*, 14 juli 2010).

⁷ Belangrijkste exportbestemming is niet Duitsland maar Nederland met 12,0 procent van de Russische exporten, met Duitsland op de tweede plaats (6,3 procent) en China op de derde plaats (5,5 procent (2009, Gosstat).

⁸ Overigens heeft nu nog maar 1,46 procent van de Chinese export betrekking op Rusland (2,1 procent van de import, 2009).

⁹ Pakistan, Mongolië en India hebben een waarnemerstatus in deze organisatie.